

OBSAH

Seznam zkratk	9
Úvod	13
1. Cíle práce, vymezení tématu, metodologie	16
2. Zdroje poznání	26
2.1 Prameny	26
2.2 Odborná literatura	34
3. Ženský a mužský partnerský stereotyp a ideál	41
3.1 Gender v druhé polovině dlouhého 19. století	41
3.2 Ženský genderový stereotyp podle preskriptivní literatury	45
3.2.1 <i>Genderový stereotyp ženy v dívčích románech</i>	65
3.3 Mužský genderový stereotyp a ideál	72
4. Volba partnerského protějšku	76
4.1 Sňatkové strategie v praxi	76
4.1.1 <i>Taneční, plesy, věnečky a merendy</i>	81
4.2 Sňatky z rozumu?	90
4.2.1 <i>Dohazovač</i>	99
4.2.2 <i>Sňatkové inzeráty a časopis Eros</i>	102

4.3	Romantická láska	107
4.4	Komunikace kandidátů ženitby	115
5.	Před svatbou	125
5.1	Zásnuby	125
5.2	Přípravy na svatbu	133
5.3	Komunikace snoubenců	141
5.4	Omezování sňatečnosti a překážky manželství	143
5.5	Oznámení sňatku	154
5.5.1	<i>Svatební ohlášky</i>	160
6.	Sňatek	167
6.1	Měšťanský sňatek jako přechodový rituál	167
6.1.1	<i>Křesťanský sňatek v městském prostředí</i>	172
6.1.2	<i>Židovský sňatek</i>	175
6.1.3	<i>Občanský sňatek</i>	176
6.2	Sňatečnost	183
6.2.1	<i>Doba a místo konání sňatku</i>	189
6.3	Distinktivní rysy měšťanských svateb	195
7.	Praxe a každodennost manželství	207
7.1	Instituce manželství	207
7.2	Nová domácnost	210
7.3	Manželství podle normativní literatury	212
7.4	Potomstvo	219
7.5	Stereotyp manželství	224
7.6	Manželství v krizi	228
7.7	Zlatá, stříbrná a diamantová svatba	232
8.	Rozvod a rozluka v dlouhém 19. století	237
8.1	Zánik manželství	237
8.1.1	<i>Rozvod</i>	240
8.1.2	<i>Rozvod jako společenské stigma</i>	243
8.1.3	<i>Rozluka</i>	245
8.1.4	<i>Rozloučení manželství na území Uherského království</i>	246

8.2	Rozvod a rozluka a jejich rezonance ve společnosti	248
8.3	Manželská novela z roku 1919	251
9.	Vdovství a vdovectví	253
9.1	Vdovství a vdovectví jako sociální kategorie	253
9.2	Druhé a další sňatky	259
9.3	Existenční otázka	264
10.	Sexualita	271
10.1	Společenské tabu	271
10.2	Erotické dusno devadesátých let	274
10.2.1	<i>Pohlavní osvěta</i>	278
10.3	Předmanželská sexualita	282
10.3.1	<i>Konkubínát a volná láska</i>	289
10.3.2	<i>Prostituce</i>	294
10.4	Svatební noc	298
10.5	Manželská sexualita	301
10.6	Mimomanželská sexualita	310
10.7	Sexualita vizualizovaná a verbalizovaná	313
	Závěr	323
	Poděkování	332
	Prameny a literatura	333
	Seznam vyobrazení	355
	Jmenný rejstřík	357

VOLBA PARTNERSKÉHO PROTĚJŠKU

*„Dospívající dívka vší mocí tíhne ku svatému ohni
domácího krbu a méně k pouhému milkování
bez vyhlídky na vdavky.“¹*

4.1 SŇATKOVÉ STRATEGIE V PRAXI

„Některý si ani nevybíral, jak který fěrtoušek se mu namátl, vzal si ho. Jiný zas vybíral, vybíral, příliš dlouho vybíral; však nemaje pravého měřítka při cenění a vybírání – chudáček přebral. Jiný zase, neopatrně živ jsa a neumě krotiti sebe, musel se oženiti; jiný opět v lhostejnosti a chladnosti své dal si ženu dohoditi, třeba – – Izákem; jinému snad stříbro v měšci aneb dukáty hrozitánské na krku zaslepily oči; jiný snad dostal školu věnem se ženou; jiný snad se toliko díval na nožičky, na vlasy, na líčka atd., a zapomněl zpytovat dušičku, srdéčko.“² Tento text, který se objevil v časopise *Škola a život*, uvádí některé ze sňatkových strategií, které mohl ve druhé polovině padesátých let 19. století uplatnit kantor jakožto představitel určité socioprofesionální skupiny. Přestože jako typické představitele nižších středních vrstev lze učitele vnímat až po Hasnerových reformách z konce let šedesátých, je možné vztáhnout citovaná slova s drobnými obměnami na celou středostavovskou společnost v dlouhém 19. století. Praxe se totiž od strategií preferovaných tradičními venkovskými vrstvami částečně lišila.³

¹ P. DURDÍK, *Manželství v tropech*, s. 192.

² *Učitel a choť jeho*, s. 3.

³ Srov. Jana MRÁZKOVÁ, „Přislibují sobě věrnost...“, s. 53–107.

Dobový vtip
z časopisu
Nový Paleček.

Závažná příčina. „Pro bůh, Setinko, ty již pláčeš, teprve týden vdaná?“ — „Ach, drahá Zdenko, jak by ne, když mne dnes ráno můj Karel představoval hostům slovy: „To je má stará.““

V rámci sňatkového trhu byla velmi důležitá motivace ženitby. Náhled Bohumila Vlasáka, který byl zastáncem „sňatku z lásky“, problematiku do jisté míry zjednodušuje, avšak zejména pro starší období je alespoň částečně relevantní: „Jedná-li se [...] [muži] pouze o řádně regulovaný pohlavní styk, ohlíží se po hezké, mladé ženě. Jedná-li se mu o pomocnici v obchodu, živnosti, volí si ženu zdravou, prostou choutek po zábavách, pracovitou. Jedná-li se mu o zvelebení existence, volí ženu zámožnou. Ve všech těchto případech ozve se láska až ve druhé řadě, v první řadě rozhoduje požadavek více méně sobecký.“⁴

⁴ Bohumil VLASÁK, *Škola milenců*, Praha [1910], s. 36.

Jako neformální sňatkový trh fungovaly taneční a domácí zábavy a plesy či salony⁵ významnějších pražských rodin: „*Má-li býti mladý muž představen dívce za účelem příštího sňatku a prvního vzájemného poznání, musí se to za všech okolností státi způsobem co možná diskrétním a nenápadným, a pokud lze, ve společnosti spíše uzavřené než veřejně, při recepci některé ze známých dam nebo při hostině; někdy také na veřejném plese, neb veřejné zábavě, kde zdánlivě náhoda setkání způsobí [...]*“⁶ I když normativní příručky naznačují, jakým způsobem se mladí lidé seznamovali, mnohem více prozrazují dochované ego-dokumenty. Protože ve středních vrstvách podléhaly styky příslušníků obou pohlaví neustálé veřejné kontrole ze strany rodičů i širší komunity,⁷ omezovaly se zpočátku zejména na setkávání v rámci určité sociální sítě⁸ a na domácí vzdělávání.⁹

⁵ K těmto dvojicím patřili např. Bohuslava Erbenová a Antonín Rezek. V některých rysech se salonům podobala méně formální setkávání studentů, která se uskutečňovala v některých rodinách, jež příslušely zejména k nižším středním vrstvám. V tomto prostředí se mladí lidé často sblížili, avšak vzhledem k jejich věku nekončily takové známosti většinou sňatkem, srov. např. František Xaver SVOBODA, *Světla života*, ed. J. Špičák, Praha 1968, s. 364.

⁶ Srov. Jiří GUTH, *Společenský katechismus. Rady a pokyny, kterak chovati se ve společnosti, na ulici i na místech veřejných a kterak vésti sobě při různých příležitostech společenských jako při návštěvách, svatbách, pohřbech, hostinách, plesech atd., jak vhodně úbor svůj zařídit, jak slušně hovořiti a vůbec kterak vyhověti rozmanitým formám společenským*, Praha [před 1914], s. 42. Na základě korespondence sester Rottových lze usuzovat, že v padesátých letech bylo (relativně) obvyklé hovořit o hledání budoucího partnera v uzavřené společnosti. Je to další důkaz toho, jakou roli hrála sociální síť jedince při volbě manžela či manželky, srov. Jaroslava JANÁČKOVÁ, *Božena Němcová. Příběhy – situace – obrazy*, Praha 2007, s. 69.

⁷ Srov. např. F. J. ČECH, *Životní román Fr. Jaroslava Čecha*, s. 15.

⁸ Srov. např. Prokop Chocholoušek a Barbora Uyssová, Emanuel Purkyně a Emílie Braunová, Karel Tůma a Marie Čelakovská, Josef Václav Sládek a Marie Veselá, Bedřich Frída a Božena Veselá, Bohuš Stretti a Marie Musilová, Ludvík Kuba a Olga Joujová, řidčeji se budoucí manželé znali od dětství, jako Mikoláš Aleš a Marina Kailová či Josef Šusta a Leopoldina Muralová. Nezřídka se muž oženil s dcerou svého spolupracovníka, jako tomu bylo v případě Františka Ladislava Riegra a Marie Palacké či o generaci později u Václava Červinky a Marie Riegrové, resp. Albína Bráfa a Libuše Riegrové. Na regionální úrovni může být takovým příkladem Vojtěch Weidenhoffer z Německého Brodu, který byl synem obchodníka se střížním zbožím a oženil se s Vilemínou Spurnou, dcerou obchodníka s látkami. Tato tendence byla o to silnější, pokud se v rodině narodily pouze dívky a existovala

Skutečnost, že domácí výuka v movitějších rodinách byla pro některé z mužů, kteří se později etablovali mezi představitele středních vrstev, jen přechodným zdrojem obživy během studií, dokládá mimo jiné, jakou váhu přisuzovali příslušníci majetnějších středních vrstev univerzitnímu vzdělání, které bylo ve většině případů zárukou kvalifikovaného pracovního uplatnění a tím i zajištění zdroje obživy pro budoucí rodinu. Problematiku lze ilustrovat na dcerách Františka Weyra st., který se po studiích na technice stal učitelem na pražské německé realce: jeho dvě dcery byly provdány za obchodníky, další za ředitele cukrovaru, architekta, univerzitního profesora a důstojníka armády. Podružné také bylo, že dva z těchto ženichů byli židé.¹⁰ Jiným příkladem může být rodina velkostatkáře a pivovarníka Josefa Daneše z Nového Dvora: z jeho sedmi dcer byly tři provdány za advokáty, dvě za lékaře,¹¹ další za hospodářského správce císařských statků a továrníka.¹² Uplatňování sňatkových strategií se často odvíjelo právě od profese živitele rodiny – pokud neměla dívka příliš vysoké věno, byla snaha výhodně ji provdat o to větší.¹³ A naopak příslušníci středních vrstev, jejichž příjmy byly menší, usilovali o bohaté nevěsty.

Zejména od šedesátých let 19. století se do intimního života Čechů promítl také spolkový život, např. ochotnické divadlo,¹⁴ výlety pořádané jednotlivými spolky nebo studenty, na něž byly zvány rovněž

snaha, aby živnost zůstala v rukou rodiny, srov. např. Vojtěch WEIDENHOFER, *Deník. 1861–1899*, ed. M. Kamp, Havlíčkův Brod 2012, s. 17.

⁹ Srov. např. Petr Mužák a Karolina Světlá, Josef Jireček a Božena Šafaříková, Vítězslav Hálek a Dorota Horáková, Julius Mařík a Ida Pfeffermannová, Jan Podlipný a Anna Nebeská, Leoš Janáček a Olga Schulzová, Otakar Hostinský a Zdenka Quisová. Příklad Jiřího Daneše a Boženy Hanušové svědčí o tom, že i v rámci institucionalizovaného školního vzdělávání, které se dívek začalo ve větší míře týkat až později, bylo možné najít životního partnera.

¹⁰ František WEYR, *Paměti 1. Za Rakouska (1879–1918)*, Brno 1999, s. 17.

¹¹ Po smrti starší Marie se Otakar Frankenberger znovu oženil s její mladší sestrou Barborou, srov. J. MARTÍNEK, *Geograf a cestovatel Jiří Daneš*, s. 26.

¹² M. STRETTIOVÁ, *O starých časech a dobrých lidech*, s. 196–200.

¹³ P. VOŠAHLÍKOVÁ, *Z moci úřední*, s. 470.

¹⁴ Lenka PROCHÁZKOVÁ, *Několik poznámek k sociální struktuře mnichovohradištských ochotníků v letech 1833–1918*, in: Boleslavica '13, roč. 6, 2013, s. 98.

ženy a dívky,¹⁵ cestování¹⁶ nebo sport – např. bruslení či tenis –,¹⁷ který se u mladých lidí stával zejména po počátku 20. století stále častější formou trávení volného času: „*Veselí po způsobu idyllickém při výletech a jízdách na loďkách, pakliže jarní květiny a svit měsíce stafáž činí, sbližuje mladý svět mnohem více nežli radovánky zimní. Jestliže celá řada plesů bez zasnoubení se vykonala, osnuje často jediný výlet jich více. Modré nebe, příroda a volné v ní pohybování spojují mladá srdce rychleji, nežli možno toho jest dosíci v dýmu síní tanečních.*“¹⁸ Ještě v devadesátých letech však byly při těchto zábavách přítomny maminky coby nezbytné gardedámy.¹⁹ Později se podobnou příležitostí staly taneční hodiny, které sice měly být primárně průpravou na plesovou sezonu, ale nejpozději od počátku 20. století se stále více stávaly projevem sociability mládeže.²⁰ Jejich frekvence – až třikrát týdně²¹ – svědčila o tom, jakou důležitost jim česká společnost přikládala. Podobnou funkci mohly mít i společenské kluby nebo letní byty.²² Poté, co se zejména v důsledku ženské emancipace začaly dívky ze středních vrstev uplatňovat na pracovním trhu, mohli někteří muži poznat své budoucí manželky také při výkonu profese²³ či během vzdělávacího procesu, přestože na gymnáziu či univerzitě studovalo dívek velmi málo.²⁴ Třebaže se může na první

¹⁵ V. MACURA, *Znamení zrodu a české sny*, s. 399.

¹⁶ F. WEYR, *Paměti 1*, s. 385.

¹⁷ *Tamtéž*, s. 358.

¹⁸ Antonín Konstantin VITÁK, *O obcování s lidmi. Nový průvodce dobrou společností. Díl I. Kniha pravidel pro cvik dobrých a jemných mravů, společenských vtipův a domácích povinností*, Praha 1885, s. 156.

¹⁹ Srov. např. Růžena NASKOVÁ, *Jak šel život. Paměti a zápisky*, Praha 1960, s. 231.

²⁰ V tanečních se setkali např. Božena Dapeciová a Arthur Breisky, právě v hodinách tance se poprvé zamiloval fyzik Vladimír Novák a na význam tanečních kurzů pro sňatkový trh reagovala i dobová beletrie.

²¹ Srov. Jana SKARLANTOVÁ, *Ze života prababiček*, Praha 2014, s. 152.

²² V. VONDRÁČEK, *Lékař vzpomíná*, s. 251. Též Cyril HORÁČEK, *Vzpomínky z mého života*, ed. S. Herz, Praha 2017, s. 85.

²³ Srov. např. Pavla Škampová a Václav Materna, Karel Václav Rais se rovněž oženil s literní učitelkou, některé umělkyně potkaly své budoucí muže během turné, např. Marie Heritesová nebo Magdalena Dvořáková.

²⁴ Jaroslav SEIFERT, *Všecky krásy světa. Příběhy a vzpomínky*, Praha 1982, s. 95. Aby však nedocházelo ke známostem mezi studentkami a staršími studenty, byl školou vydán zákaz týkající se vzájemného styku. O tom, že byly dívky v prostorách původně výhradně chlapeckých škol až úzkostně hlídány, svědčí i gymnaziální

pohled zdát, že v menších městech, kde bylo příslušníků středních vrstev méně, mohlo být seznámení snazší, ne vždy tomu tak bylo. Geografická migrace obyvatel, která byla po roce 1848 usnadněna zrušením poddanství a roboty, podstatně rozšiřovala výběr partnera na sňatkovém trhu²⁵ – a naopak omezený výběr na sňatkovém trhu mohl vést díky novým přepravním možnostem a změně mentality i životního způsobu obyvatel českých zemí k větší geografické migraci za účelem sňatku.

4.1.1 Taneční, plesy, věnečky a merendy

Jak již bylo uvedeno, specifickou roli měly při hledání partnera ve středostavovském prostředí nejrůznější taneční příležitosti.²⁶ Příručky společenského chování často zmiňovaly, že navázat známost s dívkou je nejvhodnější právě na plese,²⁷ kde zůstával celý proces namlouvání pod dozorem rodičů či poručníků. Přestože ještě v 18. století byly plesy jedním z distinktivních rysů nejprivilegovanějších vrstev společnosti, po francouzské revoluci roku 1789 začaly být projevem emancipace a sebe prezentace měšťanstva. Konaly se většinou v pronajatých sálech nebo soukromých salonech.²⁸ Od čtyřicátých let 19. století se v Praze začaly pořádat české bály, které svědčily o rostoucím sebevědomí národa. Účastí na nich manifestovali návštěvníci svůj postoj k české otázce, jak ale naznačují vzpomínky Jakuba Malého, mohl se – zejména v případě žen – jednat i o módní záležitost²⁹ a vytržení

vzpomínka Václava Kaplického, srov. V. KAPLICKÝ, *Hrst vzpomínek z mládí*, s. 70. Příkladem manželů, kteří se seznámili během univerzitního studia, mohou být Stanislava Vančurová a Jan Jína či Ludmila a Vladislav Vančurovi, srov. L. VANČUROVÁ, *Dvacet šest krásných let*, s. 8n.

²⁵ Michaela HOLUBOVÁ, *Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobruška od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*, Historická demografie, roč. 28, 2004, zejm. s. 124–125 a 153.

²⁶ Srov. A. ŠIMŮNKOVÁ, *Statut, odpovědnost a láska*, zejm. s. 59.

²⁷ J. V. H[OUŠKA], *Tajemník lásky*, 1866, s. 26; A. K. VITÁK, *O obcování s lidmi*, s. 52.

²⁸ Alena KRKOŠKOVÁ, *Taneční pořádky ze sbírek Moravské galerie v Brně*, Časopis Společnosti přátel starožitností, roč. 123, č. 3, 2015, s. 138.

²⁹ Jakub MALÝ, *Vzpomínky a úvahy starého vlastence*, Praha 1872, s. 117.